

הראשל"צ הרה"ג אליהו בקשי דורון זצ"ל

העדפות אישיות ולאומיות בנתינת צדקה ומעשר עני'¹

א. העדפות בסוגי הצדקה

1. מעשר עני במקום מעשר שני
2. מעשר עני מתחלק בשני דרכים
3. שני סוגי מתנות עניים
4. היחוד בסוגי המתנות השונים
5. הדרך העדיפה לנתינת הצדקה לסוגיה השונים

ב. העדפות במקבלי הצדקה

1. העדפה כשטובת הנאה לבעלים
2. מצב החלוקה בימינו

ג. העדפות וקדימויות בין מקבלי צדקה

1. חובת הצדקה וסדרי העדיפויות
- א. חלוקה וסדרי עדיפות לפי צרכים ולפי נזקקים
- ב. צרכים או נזקקים מי עדיף?
2. האם העליה עדיפה על עניי ארץ ישראל
- א. עליה או צדקה מי עדיף?
- ב. האם בני הארץ הותיקים קודמים

ד. סיכום

1. פורסם בחוברת אמונת עתיך 58

א. העדפות בסוגי הצדקה

1. מעשר עני במקום מעשר שני

מעשר עני אינו בכל השנים, רק בשנה השלישית והשישית שבשנות השמיטה, והוא בא במקום מעשר שני שחייבים בו בשנים האחרות. ויש בדבר כדי ללמד שלמרות הצורך לעזור לעני ולסייע לו לא רצוי להרגילו לקבל המעשר בכל השנים. ואין לקבוע בכל השנים שעשירית היבול יינתן לעניים, לפי שיכול הדבר לגרום שהעני יסתפק במעשר ולא ישתדל לצאת ממצוקתו. בפרט שמעשר עני ניתן למכירים מיוחדים שיתרגלו לכך (מכירי עניים), לכן ניתן המעשר לעני אחת לשלוש שנים בכדי שישתדל בשאר שנים לחיות בכוחות עצמו.

מאידך, מעשר עני בא במקום החיוב של מעשר שני שבשאר השנים, ויש בדבר כדי ללמד על חשיבותו, ועל המיזוג של המעשרות ותועלתם: מעשר שני תכליתו ככתוב (דברים יד, כג) "למען תלמד ליראה את ה' אלוֹקֶיךָ כֹּל הַיָּמִים", מעשר הפירות או פדיונם נועד לאכילה בקדושה ובטהרה בירושלים. יש במעשרות זירוז לעלות לירושלים בקרבת המקדש, כשהשהיה בירושלים יש בה התעלות רוחנית ככתוב (שם) "למען תלמד ליראה". למרות החשיבות הרוחנית וההתעלות שבמעשר שני, בשנה השלישית והשישית החיוב לתת מעשר לעני – ללמד שיש לדאוג לעני גם על חשבון השלמות הרוחנית ולו הנעלה ביותר.

2. מעשר עני מתחלק בשני דרכים

חלוקת מעשר עני נעשית בשני דרכים, ובה הלכות שונות: 1. מעשר עני המתחלק בשדה ובגורן עליו נאמר (דברים כו יב): "ונתתה ללוי לגר ליתום ולאלמנה ואכלו בשעריך ושבעו" (רמב"ם הל' מתנות עניים פ"ו ה"ז). במעשר עני זה יש שיעור נתינה כדי שביעה, מכאן אמרו אין פוחתין לעני בגורן מקב חטים וקב שעורין חצי לוג יין וכל הפירות כדי "שיעור שביעה של שתי

סעודות" (שם ה"ח). 2. מעשר עני המתחלק בבית כמו שנאמר (דברים יד, כח): "והנחת בשעריך"². בשני סוגי החלוקה ההלכה שונה. מעשר עני המתחלק בגורן אין בו טובת הנאה לבעלים והעניים באים ונוטלים בעל כורחו ואפי" עני שבישראל מוציאין בידו, והמתחלק בבית יש טובת הנאה לבעלים ונותנו לכל עני שירצה. בחלוקה בגורן הנתינה צריכה להיות בשיעור מינימלי של שביעה, ואילו בבית אפשר לתת סכום נכבד לעני אחד או כזית לכל עני. וסדר החלוקה, מבואר ברמב"ם (שם): "היה לו מעשר בגורן ורצה ליתנו לעני קרובו או מיוחדו, יש להפריש מחצה ליתנו לו וחצי מחלקו לכל עני שיעבר". כדי להבין סדר חלוקה זו, יש להתבונן בהל' מתנות עניים ברמב"ם ואת מיקומם של הלכות מעשר עני בהלכות מתנות עניים.

3. שני סוגי מתנות עניים

הרמב"ם בהל' מתנות עניים מפרט את דיני הצדקה וזכויות העניים בעשרה פרקים: בתחילה (פרקים א-ה) במצוות פאה, לקט, שכחה, פרט ועוללות, בהם העניים זוכים במתנותיהם בשדה, כשבעל הבית עוזב ומפקיר את חלק העניים, והם לוקחים את חלקם בשדה. בפרק שישי מביא הרמב"ם את הל' מעשר עני "מתנה שישית יש לעניים בזרע הארץ והוא הנקרא מעשר עני", כשהרמב"ם מפרט את הלכות המעשר וסוגי החלוקה בשדה ובבית. לאחר מעשר עני, מביא הרמב"ם את מצוות הצדקה לעניים – לתת לנזקק די מחסורו אשר יחסר לו, ושלא להתעלם מאחיך האביון בשעת מצוקתו. בהל' אלה מפרט

2. הערת מערכת: דברי הראש"ל מבוססים על פסיקת הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ו ה"ז): "בעל השדה שעברו עליו עניים והיה לו שם מעשר עני, נותן לכל עני שיעבור עליו מן המעשר כדי שבעו שנאמר "ואכלו בשעריך ושבעו". עיקר הלימוד הוא ממה שנאמר ושבעו, ובגורן ישנו הדין של נתינה כדי שביעה. על כן הפסוק השני ממנו נלמד דין מעשר עני הוא "והנחת בשעריך". אבל מפשט הפסוקים יותר נראה שהנחת בשעריך, הכוונה להניח לפנייהם והם יקחו לעצמם כמו שנאמר שבשדה יש להניח את הפירות כי אין לבעלים טובת הנאה. וכך היא שיטת התוס' (חולין קלא ע"א ד"ה מעשר עני המתחלק בתוך הבית) שמביא גרסה דומה בספרי, וכן מפרש הרמב"ן ועוד ראשונים.

הרמב"ם (פ"י) את סדר מעלות הצדקה וסדרי הקדימה בנתינתה. את מתנות העניים שפותח הרמב"ם בלקט, שכחה ופאה, שאינם ניתנים לעני ע"י בעל הבית, אלא בעל השדה מצווה לעזוב ולהשאיר את הפאה בשדה – והעניים באים ולוקחים את שלהם בעצמם. לעומת הצדקה שחייבים לתת לעניים, בעל הבית נותן לעני משלו, ואילו מעשר עני יש בו משני סוגי המתנות, המעשר המתחלק בשדה שנאמר בו ו"הנחת" העני לוקח חלקו בשדה בעל כורחו של בעל הבית, כדוגמת הלקט והשכחה והפאה, ואילו מעשר עני המתחלק בבית, בעל הבית נותן אותו באופן ישיר לעני כדוגמת חיוב הצדקה. על כן הביא הרמב"ם הל' מעשר עני בין השנים, בין המתנות שזוכה בהם העני מבלי שיתן לו הבעל הבית ובין הצדקה שבעל הבית נותן לעני.

4. היחוד בסוגי המתנות השונים

הלקט, השכחה והפאה – מתנות שאין להם שיעור או ששיעורן מועט, והעניים לוקחים בעצמם לאחר שבעל הבית עוזב בשדה. בחלוקה זו יש לכאורה חוסר צדק, לפי שהזריזים לוקחים כמות גדולה והאיטיים אינם מספיקים לקחת. למה לא לחלק את מתנות העניים בדרך מסודרת בחלוקה שווה? המעלה הגדולה בצדקה שנותן הצדקה יתן בדרך שהעני לא ירגיש את הנתינה, כדי שלא יתבייש מבעל הבית כשירגיש שמעמדו נחות כנזקק. בלקט שכחה ופאה יש לא רק את המעלה שבעל הבית אינו הנותן, יתרה מכך, עיקר המתנה במתנות אלה לא בעצם המתנה – בכמות שלוקח העני מהשדה שהרי אין שיעור לפאה מהתורה, והשיעור מזדמן בלבד. עיקר הנתינה היא בעצם הלקיטה מהשדה והרגשת הבעלות על הנאסף מן השדה. כלל הוא בצדקה שהנותן פרוטה לעני זוכה לברכות, והמפייסו בדברים זוכה ליותר, משום שיותר מאשר מציק לעני הרעב הפיזי, מציק לו מעמדו כנזקק וכרעב. ולכן לעני שאין לו שדה, חשוב יותר מהנתינה עצמה הפיוס בדברים. חסרים לו לא רק הקמח ללחם והפירות לאכילה, חסרה לו התחושה של בעל השדה כבעל בית – חדוות האסיף והקציר, הסיפוק שרוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין

של חברו. לעני אין את הסיפוק של התחרות – המאמץ והשמחה בחלקו. מתנות העניים כלקט, שכחה ופאה מאפשרים לעניים שלא זכו לזרוע בשדה שלהם, לקצור ברינה ולהרגיש כבעלי הבית על מה שהניח להם בעל השדה, וזו הנתינה הגדולה שבמתנות אלה, כשלמעלה מהם מצוות השמיטה הנותנת אחת לשבע שנים לעניים מעמד גמור כבעלי הבתים, בשדות המופקרים לכל.

מעשר עני שבשנה השלישית והשישית ייחודו שיש בו סכום הגון וקבוע – מעשר לצרכי העניים, שלא בלקט שכחה ופאה שאין לה שיעור, ולא כמצוות הצדקה שחיובה לפי המחסור. יש במעשר עני חלוקה בשדה שיש בה את המעלה שהעני לוקח מהשדה כבעל הבית, ויש מעשר עני המתחלק בבית שהוא כצדקה – שבעל הבית מחלק והחלוקה תלויה ברצונו שיכול לכלכל מעשיו במשפט. החלוקה בשדה מטרתה לתת לעני כדי שביעה חד פעמית מהפירות, יש בנתינה זו לא כדי לספק לו די מחסורו כצדקה, אלא לתת לו הזדמנות ליהנות כבעל הבית מכל סוגי הפירות בעונה, ולשבוע מטובה של ארץ ישראל. בצדקה חשוב הלחם לעני ומוצרי היסוד, והעני לא יבקש ולא יתנו לו יין וסוגי פירות שונים. במעשר עני המתחלק בגורן זוכה הוא למתנה מכל סוג שהוא כדי שובעה, ויש בה את הסיפוק הרוחני דוגמת הלקט והשכחה והפאה במעשר עני.

5. הדרך העדיפה לנתינת הצדקה לסוגיה השונים

במעשר עני המתחלק בגורן וממתנות העניים כלקט שכחה ופאה, יש ללמוד עד כמה יש להשתדל תחילה לתת לעני את ההרגשה של בעל הבית. לפי שהמובטל מעמדו כואב יותר ממחסורו, כדוגמא, המובטלים בארץ נתמכים על ידי דמי אבטלה, המאפשרים להם קיום בתקופת האבטלה. דמי האבטלה מספקים את מחסורו של המובטל, אולם עיקר בעייתו היא חוסר העבודה, הרגשת השעמום ואי היכולת לפרנס, הרגשה קשה של חוסר בטחון עצמי הגורמת לבעיות חברתיות. לכן הדרך לתמוך באבטלה היא ע"י עבודות יזומות, שהתמיכה תתקבל כעבודה בשכר ולא כדמי אבטלה. העני יקבל

הרגשה של בעל הבית, דוגמת הלקט והשכחה והפאה – חדות יצירה והרגשה מתוקה של שנת העובד. רק מי שאינו יכול ואינו מסוגל לעבודות יזומות יקבל קצבה כתמיכה ולא כעובד.

למדנו על עדיפות בנתינת הצדקה בדרך של פרנסה למי שיכול, וקצבה ותמיכה למי שאינו מסוגל לעבוד, כך כותב הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"י ה"ז):

"שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו, מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך".

ב. העדפות במקבלי הצדקה

1. העדפה כשטובת הנאה לבעלים

במעשר עני המתחלק בבית אין חיוב לתת לכל עני שמבקש ואפשר לתת למכירו או קרובו ויש לו טובת הנאה. יש להתבונן בטובת ההנאה שיש לבעלים, כיון שיש בה להביא לחלוקה שאינה צודקת, שבעל הבית יעדיף קרוב או עני מסוים. האם העדפת קרוב בצדקה מותרת?

בהל' צדקה ההלכה מחייבת העדפת הקרוב, להקדים צדקה הן בקרבת משפחה והן בקרבה גיאוגרפית – "עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת" (ספרי דברים פס' קטז). הלכה זו מלבד הטלת האחריות הישירה לקרוב ולבני אותה העיר, היא מחזקת את יחסי הקרבה והשכנות, כשהקרוב חייב לדאוג תחילה לבני משפחתו. במתנות עניים הניתנים במיוחד לעני מסוים יגררו שבעל הבית יאמץ לו עני או משפחת עניים, שידאג להם ישירות לכל חסרונם. "ספר החינוך" (מצוה שס, תמב) במצוות מעשר שני ומעשר בהמה, מדגיש בשרשי המצווה את חשיבותם, שעשירית היבול והבהמות נאכלים

בקדושה בירושלים, כדי שאדם הנמשך אחר ממנו, תתקשר כל המשפחה עם ירושלים, עד שאחד מבני המשפחה ישתקע בעיר אפילו באכילת החסכוניות להתמלא ביראת שמים. בזה תמלא הארץ דעה את ה', שבכל משפחה יהיה תלמיד חכם שילמד ליראה בירושלים. כך גם במעשר עני, זכותו של בעל הבית לחלק עשירית מנכסיו למי שירצה, וטובת ההנאה שלו תביאו לאמץ עני ולפרנסו. אם מעשר עני היה ניתן לבית דין או לגבאים שיחלקוהו, ולא היה בו טובת הנאה לבעלים, יתכן והחלוקה הייתה יותר צודקת, אבל היה חסר בה את היחס האישי והדאגה של בעל הבית לעני. דווקא הקרוב לעני והקרוב לשכן התייחסותם האישית חשובה מהצדקה בממון. למרות שאחת ממעלותיה של הצדקה שיהא ניתנת בסתר, החשיבות של מעשר עני שינתן ע"י הבעלים, טובת ההנאה שלו וקרבתו אל העני תזכה את העני ביחס ותשומת לב, שחשובים לו יותר מהממון עצמו, אפילו במחיר העדפתו על פני עניים בראותו את מחסורו.

2. מצב החלוקה בימינו

בימינו הרבה מהצדקה נעשית בדרך נעלה ביותר בצורה ציבורית. הביטוח הלאומי משתדל לספק את מחסורם של היתום והאלמנה והגר, נותנים למי שאין לו די מחסורו. צדקה הנעשית בדרך ציבורית מזכה את הכלל שמשלם על כך מכספו במסים, אולם עקב כך אין לכל יחיד את ההתייחסות לעני ואת השותפות בקיומו, כיחידים מקיים הציבור את מצות הצדקה לעני הפושט יד ולנזקקים בעת הצורך, אבל השותפות בדאגה לפרנסתו של העני, ההתייחסות אליו כנזקק ולא רק כמבקש חסרה ועמה חסרה המצווה המקשרת ומגשרת בין בעל הבית לעני ואת ההתייחסות הרצויה שיש בדאגה לעני, מן הראוי למצוא את הדרך למלא חלק זה שבמצות הצדקה, שתהא לכל אדם את ההרגשה של שותפות עם העני בנכסיו בדאגתו אליו ישירות.

ג. העדפות וקדימויות בין מקבלי צדקה

1. חובת הצדקה וסדרי העדיפויות

במעשר עני המתחלק בגורן אין שאלות של עדיפות וקדימה, לפי שבגורן כל עני שבא לוקח, אבל במעשר המתחלק בבית טובת הנאה לבעלים, וזכרה רק הלכה אחת בדיון קדימה שכשבאים אישה ואיש לקבל את המעשר עני, יש להקדים את האישה מפני בושתה שאין דרכה לחזר על הגרנות. מכאן שיש בדיני הצדקה וחלוקתה סדר עדיפויות. מי הקודם בצדקה ומה הם הצרכים העדיפים?

א. חלוקה וסדרי עדיפות לפי צרכים ולפי נזקים

ככלל, בחיוב הצדקה נאמר שצריך לספק לנזקק "די מחסורו אשר יחסר לו" לא רק את הצרכים המינימלים לקיומו, אלא את חסרונו האיש, את רמת חייו שהיה רגיל בה וחסרה לו, עד שאמרו חז"ל (כתובות סז ע"ב): "אפי' היה דרכו לרכב על סוס ועבד לרוץ לפניו והעני קונים לו סוס ועבד לרוץ לפניו". לפי שהוא נזקק ומרגיש בחסרון מעמדו הראשוני. דוגמא: יהודי שהיה כל ימי חייו רגיל לרכב צמוד, והעני יחסר לו הרכב, מחובת הצדקה לדאוג לו לרכב משום שהוא מרגיש היטב בחסרון, ועניותו בכך שאין לו רכב, ולאור זה יש להשלים חסרונם של הנזקקים. השלמת החיסרון לא בסכום מינימאלי כדי קיומם, אלא לפי רמת חייהם שהיו רגילים אליה. הוא הדין לסל קליטה הניתן לעולים לצורך קיומם בארץ כנזקקים. להלכה יש להתחשב ברמת החיים שהיו העולים רגילים אליה ולתת להם די מחסורם, ואין בכך קיפוח אם מבדילים בין סל קליטה של עולים מארצות רווחה שרגילים לרמת חיים גבוהה, לעולים שהסתפקו במועט. הוא הדין לקצבת נכות, שארים ואלמנות, שיש להתחשב ברמת החיים של הנתמכים ולא לקבוע סכום מינימאלי השווה לכלם. אולם, כל זה כשיש אפשרות לקיים את המצווה כהלכתה "די מחסורו אשר יחסר לו", אבל כשאין בקופה הציבורית לספק את כל הצרכים או ליחיד החייב בצדקה, ויש נזקקים וצרכים רבים, בזה סדר העדיפויות תלוי בצרכים

ובנזקקים, הצרכים החיוניים קודמים ביותר כדוגמא, נפסקה ההלכה שיש להקדים הרעב ללחם לכסות, וכסות למדור. יש להקדים מזונות האישה לאיש, משום שאין באפשרותה לחזר על הפתחים, ויש עדיפות להכנסת כלה על צרכים אחרים, יש להדגיש שהעדפת האישה איננה העדפה פרסונאלית אלא העדפת צרכיה של האישה, כיון שאיננה יכולה להשיג את צרכיה במקום אחר בגלל צניעותה – שהיא עובדה. הצדקה הקודמת ביותר היא פדיון שבויים, שהשבוי בכלל הרעב הערום ומי שחיוו תלויים מנגד.

בנזקקים מצאנו דיני קדימה, שיש להקדים את המיוחס והחשוב יותר, וכך שנינו בגמ' (הוריות יג ע"א), שבדיני צדקה כהן קודם ללוי ולוי לישראל על פי ייחוסם, כשבראש סדר הקדימה המלך והכהן גדול והאחרון שבנזקקים מי שאינו מיוחס, אולם מעלת המיוחס בצדקה היא רק בדיני קדימה, לכבד ולדאוג תחילה למיוחס.

ב. צרכים או נזקקים מי עדיף?

ברור שאין להקדים המיוחס על חשבון הנזקק יותר. אמנם יש בצדקה גם סדר עדיפויות רק בקדימה לנזקקים, והוא בהעדפת הקרוב, על יסוד הפסוק בחיוב הצדקה (דברים טו, ז): "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלוקיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון", לומדים חז"ל (מדרש תנאים, שם) שאח קודם לכל בצדקה ויש להקדים את הקרוב על פי סדר הקרבה, באחד עריך – עניי עריך ועניי עיר אחרת עניי עיר קודמים, בארצך עניי ארץ ישראל קודמים לעניי חו"ל. לפיכך דנו האחרונים מה עדיף בין העדיפויות הצרכים או הנזקקים? או האם יש להקדים את הקרוב, ואת בני העיר גם כשאחרים נצרכים יותר, או שיש להעדיף תחילה את הנצרכים לקרוב ולבני העיר.

החתם סופר דן האם להעדיף את הצדקות לארץ ישראל ולירושלים על פני הצדקות בחו"ל, ופוסק שאכן יש עדיפות לצדקה בארץ מדין הכתוב "בארצך". אולם הוא מסייג פסק זה וכותב (שו"ת חתם סופר יו"ד ח"ב, סי' רלד):

"דכל הקדימות אינם אלא להקדים ולא לדחות נפשות ח"ו וע"כ אם שניהם שווים שצריכים להחיות נפשם בלחם צר ומים לחץ נאמר זה קודם אבל כשיש לאנשי ירושלים אפי' רק לחם צר שוב אין להם שום תביעה עד שיגיע לכל א' מעיירו' האחרות ג"כ כשיעור הזה ושוב מהנותר שיצטרכו למותרות וכסות וכדומה יש הקדמה למוקדם עד שיהיה שווה בשווה בזה ג"כ וכן בכל מילי לא אמרו לדחות אלא להקדים"

לדבריו, כל דין הקדימה בקרוב, ובעניי העיר הוא רק להקדים ולא לדחות כשיש נזקקים יותר. החתם סופר הוכיח הלכה זו שצורך הצדקה עדיף מהצדקה לקרוב, מדברי הגמ' בנדרים (פ"ב):

"מעין של בני העיר חייהם וחיי אחרים חייהם קודמים לחיי אחרים, בהמתם ובהמת אחרים בהמתם קודמת, כביסתם וכביסת אחרים כביסתם קודמת, כביסתם וחיי אחרים חיי אחרים קודמים ר' יוסי אומר כביסתם קודמת".

מפורש שאם מעיין הוא לכביסתם, ואחרים צריכים אותו לחייהם, חיי אחרים קודמים, אע"פ שלהם זכות הקדימה במים. ר"י שחולק שכביסתם קודמת, מבארת הגמ' שסברתו שכביסה חשובה להם כפיקוח נפש. אומנם יש דיון בהלכה זו באחרונים, ויש הסוברים (אהבת חסד פ"סע"ה) שיש להעדיף הקרוב גם כשיש צורך גדול לאחר, לפי שהקרוב אחראי ישירות על קרובו, ולאחרים יש מי שידאג³.

למדנו שיש שני קריטריונים לעדיפות נצרכים (מחסור), או נזקקים (עדיפות על בסיס אישי), נראה שישנה בכל מקרה עדיפות לנצרכים, היינו מי שחסר להם חיי נפש על עדיפות אישית (על פי תשובת החת"ס), למרות שכאשר אין הכרח מעיין זה ישנם חשבונות של קרובים, קרובי משפחה או קרובי מגורים.

3. הערת מערכת: ראה עוד: הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' לח).

2. האם העליה עדיפה על עניי ארץ ישראל

הלכה זו שיש להעדיף לתת צדקה לקרוב אמורה ליחיד מכספו, שיש לו אחריות יתר לקרובו. אולם, גבאי צדקה שכספו אינו שלו אסור לו להעדיף את קרובו. בציבור מצאנו דין קדימה שעניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת, ועניי ארץ ישראל קודמים לעניי חו"ל. השאלה מה זכות עניי העיר, ואם מותר וצריך להקדימם על פני עולים חדשים שזה מקרוב באו וחייבים בקליטתם. ברור כשמדובר בעולים הבאים מארצות מצוקה, במקום שאנטישמיות גוברת עצם עלייתם ארצה היא בבחינת פדיון שבויים, שעלייתם קודמת לכל צורך אחר, השאלה בעולים מארצות הרווחה האם דינם כעניי הארץ, או שיש להעדיף תחילה את צרכי הסעד ועניי ארץ ישראל, על עליית אחרים?

א. עליה או צדקה מי עדיף?

בשאלה, האם דינם כעניי חו"ל או כעניי ארץ ישראל. ואם לבני הארץ הזכות להעדיף צרכיהם החיוניים על עלייתם של בני חו"ל? נראה שהעליה לארץ אינה רק מצוה המוטלת על כל יהודי כחובה, אלא זכות המקנה לכל יהודי זכויות כבן ארץ ישראל. עם עלייתו ארצה ודאי שחובה זו הופכת לזכות שאי אפשר להפקיעה ממנו. דרשת חז"ל על הפסוק "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה, אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה", אינה דרשה בעלמא, אלא הוראה הקובעת שלכל יהודי בין אם גר בירושלים ובין אם מצפה לראותה, יש את הזכות כנולד בירושלים וכמי שגר בה. לפי שכל הוויתו הרוחנית קשורה בה ויונקת מכחה. הלכה מפורשת היא (כתובות ק"ע"ב): "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאים, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאים". ראיתי לגרי"מ טיקוצ'נסקי זצ"ל בספרו עיר הקודש והמקדש (ח"ג פרק טו) שביאר היטב הלכה זו, מה זכות האיש והאשה לעלות לא"י או לירושלים, כנגד רצון השותף. בשלמא הכל מעלין לארץ ישראל אפשר לפרש הטעם משום מצוות ישוב ארץ ישראל, אולם מה הזכות שהכל מעלין לירושלים, וכי יש חיוב מצוה מיוחד לגור בירושלים? גם הדין שהכל מעלין לארץ טעון בירור, שהרי יש

מצוות חשובות יותר שבהם הבעל לא יכול לכופף את האשה, שהרי תלמוד תורה כנגד כולם, ואם ירצה הבעל לגלות ממקומו למקום תורה כנגד רצון האשה אינו יכול לכופה, כפי דרישתו לעלות לארץ. ביאר בספר עיר הקודש והמקדש בטוב טעם, שהלכה זו שהכל מעלין לארץ ישראל יסודה לא בחומרתה וחשיבותה של מצוות ישוב ארץ ישראל, אלא שלכל יהודי באשר הוא שם יש לו הזכות כבן ארץ ישראל, ובכל רגע חייב ויכול לממש זכותו להיות בן ארץ ישראל, לפי שכל יהודי יש לו אזרחות כפולה, מקום לידתו הגשמי והיא הארץ שנולד וחי בה, ומקום צור מחצבתו הרוחני, והיא ארץ ישראל וירושלים, ששם צוה ה' את הברכה וחיים עד העולם. כשם שיש לכל איש ואשה הזכות לתבוע לגור במקום מגוריהם, כך לכל יהודי ויהודיה הזכות לתבוע לדור בארץ ישראל ובירושלים, ועיין שם שדייק הדברים מדברי הרמב"ם⁴.

נראה שגם ההלכה בדיני צדקה להעדיף עניי ארץ ישראל על עניי חו"ל, אינה רק הלכה לזכות את בני ארץ ישראל בצדקה, ויסוד דינה כדין כל קדימה בצדקה, כמו שעניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת, כך גם כל יהודי ארצו היא ארץ ישראל, ויש לו להקדים הצדקה לעניי ארץ ישראל כדין עירו. לפי שלכל יהודי אזרחות כפולה, בעירו ובארץ ישראל. לאור האמור, כל עולה וכל יהודי בן ארץ ישראל הוא, וכשם שאי אפשר להפקיע ממנו את זכותו וחובתו לעלות לארץ, כך גם עם עלייתו ולצורך עלייתו, דינו כעניי ארץ ישראל ולא כעניי חו"ל. כשם שהמדינה חייבת לקבלו ואינה יכולה להפקיע ממנו הזכות להתיישב בארץ, כך גם מחובתה לדאוג לכל צרכיו כשאר עניי הארץ. לאור הדברים זכותם של העולים גם מארצות הרווחה כזכות כל אזרחי ישראל, ועל המדינה לדאוג לקיימם בשווה. השאלה היא אם לבני הארץ יש זכות קדימה כעניי עירך הקודמים לעניי עיר אחרת, ועד כמה זכות זו מקדימה.

4. הערת מערכת: כעין זה, עיי' בדברי המחבר שו"ת בנין אב, "הכל מעלין לירושלים" (ח"ד, סי' עו, עמ' שמה-שנ).

ב. האם בני הארץ הותיקים קודמים

נחלקו הפוסקים מי הם עניי עירך הקודמים לעניי עיר אחרת⁵. הטור (סי' רנ"א) הביא דעה הסוברת שעניי עיר אחרת הם עניים הגרים בעיר אחרת, שיש להעדיף עניי עירך מלשלוח צדקה לעניי עיר אחרת, כיון ששם ידאגו להם אנשי עירם. אולם עניים הבאים אל העיר לבקש צדקה, גם אם אינם תושבי העיר, בכלל עניי עירך הם, ואין להעדיף את תושבי העיר עליהם. לפי זה העולים הבאים להתיישב בעיר דינם כעניי העיר לכל דבר. אולם הטור חלק על קביעה זו, וכתב "שאינו נראה לו הדבר, ובודאי בני העיר קודמים". וכך גם הביא הרמ"א להלכה בשו"ע (סי' רנ"א סעי' א):

"והקבועים בעיר בני העיר, והם קודמים לעניים הבאים לשם ממקומות אחרים".

לפיכך גם העולים הבאים לארץ שדינם כעניי ארץ ישראל והתיישבו בעיר עתה, לבני העיר זכות קדימה, משום שהם קבועים בה לפנייהם. בביאור הגר"א (שם) הביא מקור להלכה זו מדברי הגמ' בבבא בתרא (ח ע"א) שדנה במעמדו של בן עיר לצרכי מיסוי, לזכויות וחובות, וקבעה שצריך להיות לפחות י"ב חודש בעיר, מכאן שהתיישבות קבע וזמן מוגדר, הם המקנים זכויות של בן עיר ועניי העיר, ולא עצם ההתיישבות במקום. לאור האמור, בעיר עצמה יש להקדים זכות התושבים לדיור, תעסוקה וכדומה, על פני העולים מדין עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמים.

ונראה, שבנדון דידן יש לחלק בין הרשות הממשלתית, לרשות המוניציפאלית. העולים דינם כאזרחי ישראל וצרכיהם כצרכי עניי ישראל. הרשות הממשלתית שדאגתה לכלל ישראל וכל אזרחי המדינה, חייבת לדאוג לעולים ולעליה באותה מידה שדאגת לכלל אזרחי המדינה. ובזכות המוקנית ע"י המדינה, אין לאזרחי המדינה דין קדימה על העולים. אולם הרשות המוניציפאלית

5. הערת מערכת: כעין זה עי' בדברי המחבר שו"ת בנין אב: "עולים ועניי עירך מי קודם" (ח"ג סי' עב, עמ' שכז-שלב).

שאחריותה לבני עירה למרות שיש לה לדאוג לעולים, זכויות בני העיר עדיפות, ויש להקדים תחילה את בני העיר מדין עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמים.

לפ"ז, הצדק עם ראשי הערים הטוענים שאין בכוחם לקלוט עליה כראוי, עקב המצב הכלכלי, ואין למנוע שירותים חיוניים מבני העיר עבור קליטת העליה, משום שעניי עירך קודמים, על הממשלה לממן את הוצאות הקליטה, ולהעבירם לרשויות. משום שהעולים עניי ארץ ישראל הם ולא עניי הערים. כמו כן ברור שגם אם לעולים הזכות כעניי ארץ ישראל, עכ"פ אינם עדיפים עליהם, וזכות הדיור והתעסוקה לבן הארץ אינה נופלת מזכות העולה, וא"כ יש מקום מדין צדקה וחסד להעדיף העולים כגרים הבאים למקום חדש, ויש לתומכם ולעודדם כמי שזקוק לעזרה עקב קשיי קליטה, כדוגמת הדאגה לגר ליתום ולאלמנה, אולם אין בהלכה זו כדי לנשל את זכויות עניי עירך.

ד. סיכום

1. מעשר עני עדיף על מעשר שני בחלק מהשנים, דחייתו של מעשר שני מלמדת על מצות הצדקה שבאה על חשבון התעלות רוחנית, ויש להשתדל בה באופן כזה.

2. שני סוגים של מתנות עניים: א. מתנה כדוגמת פאה לקט ושכחה, שנותנת לעני הרגשה של עובד ובעל הבית, חדות יצירה ועבודה, בדומה לה עבודות יזומות המאפשרות למובטלים ולנזקקים להרגיש תחושה של עבודה. ב. מי שאינו מסוגל לעבוד יקבל תמיכה בנתינת מתנה כמו צדקה, בדומה לזה קבלת דמי אבטלה כדי מחייתו. במעשר עני יש את שני הסוגים של הצדקה. בין שני הסוגים העדיפות היא לסוג הראשון שם העני יותר מכובד, ומרגיש נצרך ומועיל לחברה בדרך של שותפות.

3. חייב היחיד להעדיף את קרובו הן מהצד המשפחתי והן בקירבה גיאוגרפית. כאשר הוא נותן לקרובו מותר לו לתת מתנה גדולה ולמלא

את כל מחסורו אפילו שישנם עניים נוספים שנמצאים מפסידים מהעדפה זו. למרות שהעדפה זו מותנית אם אין נצרכים אחרים שהם בחיי נפשות, שתמיד עדיפות זו קודמת.

4. לעולים החדשים יש זכות לעלות לארץ ישראל, אפילו שהם מחלישים את זכותם ויכולתם של עניי ארץ ישראל ומעוטי ההכנסה, מפני שכל היהודים בעולם יש להם את דין של בני וילדי הארץ, ואין להם רק חובה לעלות לארץ וליישובה, אלא בזמן שהם עולים הם רשאים לקבל ולהשתתף בחלוקת הצדקה בארץ עם הוותיקים.

5. האם לוותיקים יש דין קדימה מדין עניי עירך כיון שהם קדמו לעולים החדשים והם מצפים לצדקה זו קודם להם, ובהקדמת העולים הם נדחים מקבלת צדקה. בשאלה זו הדין עם העניים הוותיקים לקדום.

6. דין קדימה זה הוא רק לגבי הטבות של בני העיר מדין הקהילה והרשות המוניציפאלית, אבל ההטבות הממשלתיות שוות לוותיקים ולחדשים. כמוכן שאין להעדיף בהם את העולים החדשים אפילו שיש מצוה לעזור להם כמו גר ותושב חדש על פני הקודמים, וכל מקרה לגופו.